

Despre sensul vieții

Eseu filozofic

Traducere din limba franceză de
Manuela Kaufmann

Galaxia Gutenberg
2019

CUPRINS

Introducere. <i>Punct de plecare întrupat: Dialogul interior</i>	5
I. Problema sensului vieții, o întrebare destul de recentă...	15
II. Sensurile sensului	23
III. Critica concepției constructiviste a sensului.....	31
IV. Limbajul sensului.....	41
V. Sensul vieții într-o accepțiune mai largă	51
VI. Speranța de viață.....	57
VII. Șansa fericirii	69
VIII. Sensul binelui	75
IX. E necesar să întemeiem morala?	81
X. Despre izvoarele sensului	91
XI. Să trăim ca și cum viața ar trebui să fie judecată	107
XII. Transcendența de sine.....	113

I

Problema sensului vieții, o întrebare destul de recentă

Albert Camus scrie la începutul *Mitului lui Sisif* că nu există decât o singură problemă filozofică serioasă, și anume să știm dacă viața merită să fie trăită. Astăzi această problemă se reduce la întrebarea dacă viața poate avea un sens. La această întrebare aș vrea să răspund cu convingere că, pentru un motiv simplu, nu se poate ca viața să nu aibă sens. O singură cale e posibilă: ori viața are un (sau mai multe) sens, ori nu are sens. Dar dacă nu are, dacă viața este „absurdă” cum a crezut generația lui Camus, e din cauză că se *presupune* că ea *trebuie* să aibă un sens. Viața nu poate fi simțită ca lipsită de sens decât din prisma unei *așteptări* de sens. Putem vorbi despre o viață care nu are sens dacă viața ar trebui să aibă un sens. Din această perspectivă, gânditorii absurdului sunt filozofii cei mai „raționaliști” posibili. Ei proclamă absurditatea existenței pentru că o încarcă cu un sens prea puternic. Poate de aceea cei care cred cel mai tare în sensul existenței sunt tocmai cei care îl contestă. De altfel același lucru e adevărat despre pesimistul care își spune că totul se va termina rău. Dar dacă gândește și spune acest lucru (de exemplu înaintea unei competiții sau a unui examen greu), el de fapt speră în taină că totul se va termina cu bine, ca și cum pesimistul ar spera (și de fapt asta și face) să se înșele când se așteaptă la ceva rău. Din acest motiv

filozoful Hans-Georg Gadamer a spus întotdeauna despre pesimist că nu este prea cinstit¹: se minte și încearcă să se mintă așteptând ceva rău, dar cu speranța nemărturisită că va trăi ceva bun.

Cam la fel e și cu sensul vieții. Întrebarea se spijină pe o așteptare a sensului, în așa fel încât dacă viața se întreabă despre sensul ei, înseamnă că presupune acest sens. Rămâne de văzut care sens.

Înainte de a aborda această întrebare, să amintim că problema sensului vieții nu s-a pus niciodată atât de dramatic ca astăzi (filozofia clasică vorbea nu atât de „sensul” vieții cât despre „scopul” tuturor lucrurilor²).

E o chestiune mult mai recentă decât credem. Un erudit german³ a amintit că primul care a folosit formula

¹ Cf. Interviuul „Die Kindheit wacht auf. Gespräch mit dem Philosophen Hans-Georg Gadamer”, în *Die Zeit*, nr. 13, 26 martie 1993, p. 23.

² Despre acest subiect lucrarea clasică este Cicero (106-43), *De finibus bonorum et malorum*, „Despre scopul celor bune și a celor rele” (terminat în 45), titlu foarte greu de înțeles în franceză și tradus prin „Des termes extrêmes des biens et des maux” (tradus de Jules Martha, Paris, Les Belles Lettres, 1928). Traducerile cele mai vechi spuneau „Despre binele suprem și despre cel mai mare rău” (cf. ediția germană recentă *Über das höchste Gut und das größte Übel*, Stuttgart, Reclam, 1989). Cuvântul *finis* care traduce aproximativ conceptul grec de *telos*, desemnează sfârșitul ultim spre care tinde tot ce e bun. Această noțiune și-a pierdut claritatea, dar este importantă pentru că guvernează toate lucrurile pe care le-a înlocuit „sensul” vieții la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ideea unei „finalități” ultime sau a unui *telos* inerent vieții vine de la Aristotel (Etica nicomahică, I, 5) dar și de la ideea Binelui la Platon (Republica VI și Phedon 99), la care vom reveni.

³ Volker GERHARDT, *Friedrich Nietzsche*, Munich, Beck, 1992, p. 21. Textul pe care îl voi cita din Nietzsche e în ediția standard din *Kritische Studienausgabe [KSA]*, procurată de G. Colli și M. Montinari München/Berlin/New York, 1986, tom 8, p. 32, N 1875, 3 [63]. Cf. fragmentul mai vechi din tom 7, p. 668, N 1873, 29 [87] care vorbește

ar fi fost Friedrich Nietzsche (1844-1900). Situația e destul de ironică, dacă ne gândim că Nietzsche, mare gânditor al „morții lui Dumnezeu” este în general perceput ca cel care a contestat cu putere faptul că viața ar avea vreun sens! În realitate el pare a fi primul care vorbește *clar* despre un sens al vieții.

Nietzsche a vorbit despre un sens al vieții într-un text din 1875, deci o lucrare de tinerețe, pe care nu a publicat-o el însuși, ci a apărut în ediția Operelor lui postume. În textul lui Nietzsche, formula „sensul vieții” nu e prea bine scoasă în evidență, de aceea semnificația ei rămâne greu de înțeles (la fel se întâmplă cu toate expresiile la prima lor apariție). Iată textul cu pricina:

Majoritatea oamenilor nici măcar nu se consideră ca *indivizi*; asta se vede din viața lor [...] Omul nu este un individ decât prin trei forme de existență: ca filozof, ca sfânt sau ca artist. E destul să vedem cu ce-și omoară timpul un om de știință (*womit ein wissenschaftlicher Mensch sein Leben todt schlägt*): ce poate avea în comun doctrina particulelor la greci cu *sensul* vieții? [*Was hat die griechische Partikellehre mit dem Sinne des Lebens zu thun?*] – Se vede astfel că mulți oameni trăiesc numai ca să pregătească un

despre „sensul vieții pământești”: „Primul obiectiv este de a explica cuiva sensul vieții pământești; dar a menține pe cineva în această viață pământească, și cu el numeroase generații viitoare (pentru aceasta e nevoie să-i ascundem prima idee) este celălalt obiectiv.” – Ne dăm seama că „sensul vieții” este o chestiune recentă când ne amintim că Martin Heidegger era jenat să vorbească despre ea la începutul unui ciclu de conferințe în 1925 despre filozoful Dilthey: „Tema riscă să pară distantă și necunoscută, dar în ea se află problema fundamentală a întregii filozofii occidentale: problema sensului vieții umane.” (Conferințe publicate în *Dilthey-Jahrbuch* 8, 1992-93, p. 144) Ne vine să spunem că de atunci nicio problemă filozofică nu e mai apropiată și mai cunoscută, chiar dacă nu este elucidată sau măcar începută.

om adevărat: de exemplu filologii există pentru a-l pregăti pe filozof, care știe să profite de munca lor de furnică pentru a spune ceva despre valoarea vieții. E de la sine înțeles că fără această direcție, cea mai mare parte din munca de furnică e cu totul fără rost și fără folos.

Nu vom face exegeza amănunțită a textului lui Nietzsche⁴ (ar fi subiectul unei teze universitare), ci vom porni de la el ca să punem mai bine întrebarea sensului vieții. În acest text, tânărul Nietzsche laudă trei forme de viață sau de existență: filozoful, artistul și sfântul (ne surprinde că Nietzsche a scris așa ceva, dar marii filozofi au geniul de a nu se conforma niciodată cu imaginile simpliste pe care ni le facem despre ei!). Putem ghici ușor de ce: în cele trei cazuri, forma de existență are un sens care e strâns legat de viața individului: filozoful, artistul și sfântul sunt cumva „făuritorii” destinului lor și asta în ansamblul existenței lor, cel puțin așa se crede. De aceea viața sfinților, a artiștilor și a adevăraților filozofi poate deveni deseori un model, care inspiră mai mult decât operele lor (sigur e cazul lui Socrate sau al lui Isus care nu au scris nimic). Ne interesează mai mult viața lui Rembrandt, a lui Mozart sau a lui Heidegger decât viața

⁴ Contextul reflecțiilor lui (KSA 8, p. 131) arată că Nietzsche se inspiră dintr-o carte a lui Dühring, *Valoarea vieții* (*Der Werth des Lebens*) apărută în 1865. Din fericire expresia nu s-a impus, dar termenul „valoare” luat din economie urma să aibă un mare avenir. Dealtfel Nietzsche voia să scrie o carte despre Dühring în 1875 (KSA 8, p. 128). Foarte cunoscut în vremea lui, dar pe bună dreptate uitat mai târziu, economistul și filozoful Eugen Karl Dühring (1833-1921) – cunoscut nu de mult pentru că Friedrich Engels a scris o carte împotriva lui, *Anti-Dühring* (1877) – propunea o filozofie pozitivistă și materialistă (conform spiritului epocii sale), dar era și autorul unor oribile pamflete antisemite (printre care *Chestiunea evreiască drept chestiune a nocivității raselor pentru existența, zăduriile și cultura popoarelor*; ediția a 4a, 1892).

marilor oameni de știință. Nietzsche pare să asocieze noțiunea sensului vieții cu o concepție puternică a individualității, care îi caracterizează gândirea dar și epoca noastră în general: viața nu are sens decât pentru o ființă care hotărăște pentru viața ei, care face din ea o operă de artă. Toți ceilalți se lasă în voia vieții sau, cum sugera Spinoza, par să se ocupe de lucruri deșarte și fără rost (chiar dacă e o aroganță să pretindem așa ceva despre alții, numai despre noi putem vorbi).

Într-un gest îndreptat contra propriei lui educații intelectuale, Nietzsche exclude cu bună știință filologii dintre aceste individualități pentru care viața are și compune un sens. Filologii sunt savanții care se ocupă de editarea și comentarea erudită a textelor antichității clasice. Nietzsche era și el filolog de formație și predă încă pe vremea aceea (1875) filologia clasică la Universitatea din Basel. Or filologii, scrie el (la adresa lui, desigur), nu sunt decât niște furnici care fac un lucru util marilor individualități, adică filozofului, sfântului, artistului, în care Nietzsche a vrut probabil să-și celebreze propriile idealuri de viață. În cartea *Nașterea tragediei*, el a vrut să lanseze ideea unei *Artistenmetaphysik*, a unei „metafizici a artistului”⁵, „și în același timp lucra la proiectul unei *Philosophenbuch*, o „carte a filozofului”, pe care nu a mai publicat-o, dar ale cărei schițe s-au păstrat⁶.

⁵ F. NIETZSCHE, *La naissance de la tragédie*, KSA, t. I, P. 13.

⁶ Cf. F. NIETZSCHE, *Le livre du philosophe*, Paris, Aubier-Flammarion, 1969. Dar această compilație nu există într-o asemenea formă în germană; e vorba de un vag proiect de tinerețe al filozofului, care mai avea și altele. E semnificativ faptul că Nietzsche nu intenționa să scrie o carte de „filozofie”, ci o carte despre filozof. O filozofie fără trup nu îl interesa. Chiar dacă culegerea intitulată în Franța „Cartea filozofului” nu a fost scrisă de Nietzsche, primul lui aforism este foarte revelator (p. 88=KSA, t. 7, p. 417, N 1872-1873, 19 [II]): „La o anumită înălțime

Repet că orientarea textului lui Nietzsche, ideea marilor individualități și disprețul față de existența „furnicilor” mă interesează mai puțin decât formula „sensul vieții” pe care a îndrăznit primul să o spună. Chiar dacă Nietzsche îi disprețuiește pe filologi, nu e întâmplător că formula a fost folosită mai întâi de un filolog. Asemenea unui text, viața are un început, un sfârșit, o direcție și un sens. Astfel ea poate fi considerată un „parcurs” cu sens (ca un *cursus*, de unde vine ideea de „carieră”, termen oribil când denumeste o „goană după onoruri”, dar care poate fi înțeles și ca un „șantier deschis”, șantierul vieții noastre), înzestrată cu direcție și sens, dar și cu răsturnări și catastrofe. Chestiunea sensului vieții este de a ști dacă această urzeală sau această extindere are un sens și dacă da, atunci care este acel sens.

Am putea vorbi despre o „filologizare” a existenței. În această perspectivă, viața omenească apare ca un „text” capabil să aibă un sens. Oare trebuie să-i inventăm, să-i prescriem un sens? Sunt multe întrebări care așteaptă un răspuns rapid, dar e bine să observăm că întrebarea sensului vieții s-a pus destul de târziu. Dacă întrebarea se pune azi, cel puțin începând cu Nietzsche, cu atâta stăruință, e din cauză că într-o anume măsură, viața și-a pierdut sensul. Dacă odinioară întrebarea sensului vieții nu se punea, era din cauză că sensul vieții era de la sine înțeles. Viața era și se știa înscrisă într-o ordine a lumii și a cosmosului, la care nu-i rămânea decât să se conformeze⁷,

totul e la fel: gândurile filozofului, operele artistului și faptele bune” (*In einer rechten Höhe kommt alles zusammen und über eins – die Gedanken des Philosophen, die Werke des Künstlers und die guten Taten*). „Sfântul” nu mai este numit, dar îl putem subînțelege sub „faptele bune”.

⁷ Despre această evidență a sensului lumii, cf. cartea lui Rémi BRAGUE, *La sagesse du monde. Histoire de l'expérience humaine de l'univers*, Paris, Fayard, 1999.

supunându-se riturilor de trecere mai mult sau mai puțin acceptate.

Întrebarea despre sensul vieții presupune că acest sens nu mai este de la sine înțeles. Situația e destul de aporetică pentru că pare dificil să dăm un sens vieții când acest sens a devenit atât de problematic. E ca și cum ne-am întreba despre sensul unei instituții perimate sau despre sensul unei relații de dragoste. Încercările de a-i da sau reda un sens nu fac decât să agraveze impasul. Chiar dacă suntem cuprinși de o nostalgie tragică, chestiunea sensului vieții nu poate fi abordată cu ușurință.

II

Sensurile sensului

Chestiunea sensului vieții este tragică, pentru că întrebarea este mult mai evidentă decât răspunsul. În mod brutal, întrebarea pare să sape groapa oricărei posibilități de răspuns. Orice răspuns la această întrebare poate fi văzut, și deconstruit, deci fals, adică disperat, ca o problemă la care nu se poate da răspuns. De exemplu răspunsurile religioase (viața nu are sens decât în perspectiva lumii de dincolo, unde totul va fi bine și toate neajunsurile vor fi îndreptate), umaniste (să lucrăm la progresul culturii) sau ușor hedoniste (să ne bucurăm de viață, nu avem decât una) la întrebarea despre sensul vieții pot fi citite ca tentative de împăciuire, care ar depinde de dispozițiile fiecăruia și de felul în care fiecare vrea să-și anestezieze spaima existenței. Max Weber suspina spunând că fiecare trebuie să găsească diavolii care țin firele existenței lui. Oare toți diavolii sunt identici? Să fie oare același lucru dacă ne încredințăm lui Bouddha, lui Karl Marx sau cântăreței Madonna?

Pentru filozofie un lucru e sigur: numai calea socratică a cunoașterii de sine sau a dialogului interior este deschisă. Tocmai pentru că viața este o întrebare despre ea însăși, fiecare trebuie să răspundă cel puțin o dată în singura viață care ni s-a dat, fără posibilitate de apel, la întrebarea sensului existenței în timp. Și cum e vorba despre un răspuns pe care trebuie să mi-l dau mie

Însumi, la întrebarea ce sunt pentru mine însumi (Augustin), contează în care sfânt îmi pun încrederea.

Ce vrem să știm când ne întrebăm despre sensul vieții? Am văzut că formula a fost folosită mai întâi de un filolog, deci un savant a cărui meserie este să se întrebe despre semnificația textelor. În ce sens se poate vorbi despre sensul vieții? Care este sensul vieții? Se pot deosebi mai multe accepțiuni ale sensului în expresia și căutarea „sensului vieții”, într-o viziune nu atât deconstructivă, ci mai degrabă constructivă, deoarece cele patru sensuri se suprapun parțial:

1) Mai întâi putem vorbi în franceză și în multe alte limbi de un sens *directional*: acesta exprimă numai direcția unei mișcări. Se vorbește astfel despre sensul acelor unui ceasornic, despre sensul curentului sau despre un „sens unic”.

Aplicat sensului vieții, putem spune deocamdată că sensul vieții este sensul unei extinderi, al unui *course* care se întinde de la naștere până la moarte. Înainte de naștere nu eram, „eu” nu mergeam nicăieri și viața mea, sau non-viața mea, nu avea nici un sens, afară doar, poate la limita extremă, avea un sens pentru părinții mei care doreau un copil (de multe ori pentru a da un sens, un viitor, existenței lor). Viața mea are sens numai pentru că m-am născut, pentru că nașterea mea e „în urma” mea și pentru că viața mea „se îndreaptă” sau „pleacă” undeva. Capătul acestui parcurs este moartea care e înaintea mea, care mă așteaptă cu neînduplecare. În sensul direcțional al termenului, sensul vieții este sensul unei alergări spre moarte, cum repeta deseori Heidegger, o alergare în care nu vom fi niciodată învingători. Formula e paradoxală, și trebuie

să trăim acest paradox, dar sensul vieții, în sensul pur și simplu direcțional al termenului, este moartea. Orice întrebare despre sensul vieții presupune acest orizont terminal.

Or, marele paradox al morții, caracterul ei cu adevărat insuportabil, este că moartea înseamnă sfârșitul existenței mele. „Substanța” care sunt, în sensul că sunt substratul a tot ce mi se întâmplă, nu va mai fi prezentă pentru a suporta, a primi și a ieși în întâmpinarea existenței mele. Clic: lumina se va stinge fără mine. Sunt pe cale să spun o banalitate fără margini, desigur, banalitate pe care trebuie să o asumăm, dar acest sfârșit nu seamănă cu celelalte, ca atunci când vorbești despre sfârșitul unui film, al unui ospăț, sau al unei călătorii, pentru că după aceste sfârșituri viața continuă. Dar când e vorba de moarte, nici nu vom mai fi prezenți ca să vedem în ce fel continuă viața. Vom fi fost și nu „vom mai fi” nimic într-un viitor care nu se supune enunțării. Ce-i de făcut? De fapt, lucrul care e tragic, e că nu e nimic de făcut, pentru că orice am face, moartea ne va secera. Ne va împiedica să mai fim ființa care suntem, dar această formulă e deja improprie pentru că nu vom mai exista, deci nu vom mai putea fi împiedicați la nimic. Trebuie totuși să pornim, sau să ne îndepărtăm, de acest termen, dacă vrem să ne întrebăm despre sensul vieții. E clar că întrebarea nu se pune decât pentru că sensul vieții, „capătul”ei, este moartea, că vrem sau nu vrem, și nu folosește la nimic să vrem sau să nu vrem.

2) În plus față de acest sens direcțional, care domină orice filozofie a sensului vieții, sensul are și o accepțiune care poate fi numită „semnificantă” sau „semnificativă”,